

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI 10.26565/2227-6521-2024-52-04

УДК 316.4: 355.01:316.7: 81'27

БІЖЕНЦІ ВІД ВІЙНИ: МОВИ ОПИСІВ І НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Кононов Ілля Федорович – доктор соціологічних наук, запрошений професор Карлтонського університету (Оттава, Канада), 1125 Colonel By Dr, Ottawa, ON K1S 5B6, професор кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Україна, 36014, Полтава, вул. Ковалю, 3 kononov_if@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9253-6261>

У статті проаналізовано еволюцію мов опису та наукового аналізу явища воєнного біженства в українській, польській і англійській науковій літературі. Автор, використовуючи теорію дискурсу Мішеля Фуко і Нормана Фертло, стверджує, що дискурсивні практики є частиною самого соціально-політичного процесу і змінюються в його розвитку. Мова при відображенні руху воєнних біженців демонструє велику залежність від політичного дискурсу. В мові мас-медіа було знайдено своєрідне вираження парадокса Лап'єра: у випадку абстрактного відображення біженства, спостерігається дегуманізація його учасників, які розглядаються як безлика маса, пасивна і одночасно загрозлива. Якщо оптика журналістів переорієнтовується на персоналізацію учасників процесу, то з маси виокремлюються особистості з різними долями, з різними прагненнями. Сприйняття українських біженців в Європі багато в чому було підготовлено порядком дискурсу про близькосхідних біженців, зокрема сирійських воєнних біженців. Завдяки переосмисленню європейської кризи біженців 2015-2016 рр. українські біженці були сприйняті більш дружньо. Європейські ЗМІ уникали абстрактної дегуманізації. В Польщі велику роль у формуванні гуманного підходу до українських біженців відіграли дослідження Пьотра Длугоша та його колег, і широко розповсюдження отриманих знань через публікації. Аналіз еволюції ставлення поляків до українських біженців демонструє розпад початкового консенсусу і формування конфліктного порядку дискурсу. Автор зауважує, що українські дослідники біженства в основному користуються позитивістською мовою, яка зорієнтована на відображення масових процесів, і що наразі українському науковому співтовариству не вистачає інтеграції до світового наукового співтовариства, яке вивчає проблему біженців. Також автором фіксується залежність від ідеологічного дискурсу. Увагу до позитивістської методології варто доповнювати якісними методами, які відкривають можливості чути голоси самих біженців, зокрема автор пропонує звернути увагу на досвід вивчення повсякденно життя сирійських біженців в арабських країнах. У статті констатується, що наукова мова залежить від методологічних настанов, що позитивістські методи пов'язані з мовою, яка придатна для опису масових процесів, тоді як якісна методологія дозволяє «бачити» людину в історичних обставинах.

Ключові слова: соціологія знання, воєнні біженці, мова опису, мова аналізу, дискурс, порядок дискурсу, ЗМІ, Україна, Сирія, Польща.

Для цитування: Кононов І. Ф. Біженці від війни: мови описів і наукового аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2024. Випуск 52. С. 45-60. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-04>

How to Cite: Kononov I. F. (2024) 'Refugees from War: Languages Of Descriptions and Scientific Analysis'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 52. pp. 45-60. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-52-04>

Постановка проблеми та актуальність статті. Війна – це не тільки збройна боротьба армій ворогуючих держав чи сторін громадянського конфлікту, це ще й особливий стан суспільства, який породжує специфічний загальний режим життя, а також масу феноменів, не властивих мирному суспільному стану. Зокрема, масове збройне насильство, масове вбивство супротивників стають у цей період знаряддями державної політики.

Вдосконалення зброї, еволюція тактики воєнних дій протягом нового часу вели до збільшення жертв серед мирного населення. Цю тенденцію не можна назвати лінійною, але вона стосується усіх конфліктів, в яких в XIX – XXI сторіччях брали чи беруть участь великі держави. В середньому у війнах

XX ст. жертви серед мирного населення становили близько 50% від загальної кількості загиблих, поранених і безвісті зниклих [38; 27; 35]. В деяких війнах втрати серед цивільних були значно вищими (корейська війна – 74%; війна в Перській затоці 1990-1991 рр. – 87–88%; балканська війна 1991-2001 рр. – 52–56%; війна в Іраку 2003-2019 рр. – 66 – 67%, війна в Чечні – до 95%) [35, с. 8]. Масовані обстріли з важкої зброї, масштабні бомбардування, перетворення міст на арену воєнних дій, набуття війною рис терористичної діяльності [20] спричинили протягом 150 років потоки біженців, які стали особливо масовими, починаючи з Першої світової війни, коли драма біженців вперше розігралася на теренах України [8]. Друга світова війна взагалі викликала найбільші до цього часу потоки біженців (31, р. 391).

У відносно спокійну останню третину XX сторіччя увесь світ охопили мережі економічної міграції. Воєнні біженці в той час переважно концентрувалися в сусідніх країнах т. зв. «третього світу». Нові хвилі воєнних біженців, орієнтовані на країни центру світової капіталістичної системи, сформувалися внаслідок дестабілізації Близького Сходу після «арабської весни»: війни в Іраку, Афганістані, Йємені, Сирії створили біженський потенціал, який 2015-2016 рр. став причиною міграційної кризи в Євросоюзі. Але найбільша після Другої світової війни міграційна хвиля в Європі була викликана російською агресією проти України 24 лютого 2022 р. [36].

Вже нескінченні потоки мігрантів з Близького Сходу і Африки викликали у спостерігачів в Європі відчуття, що вони мають справу з чимось незвичним, для чого немає в сучасній мові достатніх понять. Німецький письменник іранського походження Навід Кермані, спостерігаючи рух колони афганських біженців на грецькому острові Лесбос, написав, що вони «схожі на людей Ізраїлю, що втікають з Єгипту» [34, р. 6]. Щось подібне відчув, перебуваючи в потоці біженців навесні 2022 р., український соціолог Ігор Рущенко: «Рух звичайних українців зі Сходу, Півночі та Півдня країни у західному напрямку навесні 2022 р. є унікальним феноменом за своїм масштабом і резонансом у світі, явище потребує власної назви, щоб назавжди закарбуватись у колективній свідомості українців. І з цих міркувань ми пропонуємо словосполучення «великий вихід українського народу». «Великий вихід» є певною мірою метафорою, що має алюзію з відомим біблійним сюжетом [11, с.159]. Перебуваючи в той час ще в прифронтовому Бахмуті і бачачи людей, які втікали з Рубіжного, Сєверодонецька, Попасної, які руйнувалися російською артилерією, автор цих рядків жодним чином не згадував вихід з Єгипту: люди втікали від смерті, а не шукали землю обітовану.

З перших днів війни відчувався дисонанс між мовою пропаганди і реаліями соціального життя: з одного боку, радіо і телебачення цілодобово повторювали про повстання згуртованої нової політичної нації, і деякі соціологи це твердження достатньо оперативно перетворювали на струнку конструкцію [14, с. 17]. В реальності я знав, що про політику з незнайомими людьми в прифронтовому місті краще не говорити; що влада закликала залишити місто, але зусилля держави в цьому були достатньо скромними; що більшість виїжджала самостійно, часто таємно від сусідів. У «згуртованій нації» хтось робив великі гроші на війні, а хтось віддавав своє життя за країну, кленучи владу, а отже, метафізика націєбудівництва і реалії фронту явно не співпадали. На жаль, ці реалії могли у всій повності і суперечностях відобразити лише західні журналісти [39], а в публічному просторі України домінувала мова пропаганди, яку сприйняла і значна частина інтелігенції. Мова опису і аналізу була явно невідповідною новій реальності. З огляду на це, можна говорити про виникнення проблемної ситуації, а саме протиріччя між реаліями війни і мовами їхнього опису, а отже, про *актуальність* дослідження процесів формування і розвиток мови опису та аналізу війни, зокрема воєнних біженців, у західній та українській соціології. *Предметне поле такого дослідження* визначається царинами соціології знання і соціології соціології.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей формування в соціології порядків дискурсу [29;30] стосовно біженців у перші десятиріччя XXI ст. Для розуміння стану відповідного українського соціологічного дискурсу ситуація українського біженства буде порівнюватися з ситуацією біженства з Близького Сходу. Методом емпіричного дослідження буде кабінетний аналіз соціологічних текстів українською, польською і англійською мовами.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій з обраної проблематики. Для того, щоб знайти мову для вираження нової ситуації, треба спочатку звернутися до того, що вже зроблено у світовій науці у царині вивчення біженства. З того часу як предметна царина біженства була науково виділена в межах міграційних досліджень у 1980-ті рр. XX ст. у Великобританії, про це явище зусиллями правознавців, соціологів, географів, етнологів, демографів тощо створена фактично неозора література [31, с. 388]. Опубліковані огляди теоретичних підходів до проблеми біженства [44; 31], регулярно публікуються кількісні дані про біженців в глобальних міграційних потоках [15; 47], інколи в загальносвітовому демографічному контексті [46]. Українські соціологи після вторгнення армії РФ в Україну 24 лютого 2022 р. зробили певні зусилля для вивчення воєнних біженців [1; 6; 2; 9; 5;18]. Для реконструкції контексту потоку українських воєнних біженців цінними є праці В. Степаненка, О. Злобіної, Є. Головахи, С. Дембіцького та Л. Найдьонові про специфіку стресових станів в умовах війни [13], В. Бурлачука та Н. Костенко – про ідентичність в умовах війни [3; 7], Л. Слюсар – про українську сім'ю в умовах війни [12]. Для характеристики становища

українських біженців у Польщі найбільше значення мали праці польського соціолога Пьотра Длугоша з колегами [22; 23; 24; 25]. Праці Катажини Мацієвської-Мешковської [27], Наталії Завадської-Палуектав [49], Себастьяна Сосновського з колегами [45] були корисними для реконструкції мови опису і аналізу українських воєнних біженців у Польщі. Уявлення про мову опису і аналізу європейської кризи біженців з Близького Сходу дають праці Вікторії Цар, Еміла Чанчара і Кости Бована [19] та М. Ель-Нававі і М. Ельмасрі [28], де порівнюються мови опису сирійських і українських біженців у провідних англomовних ЗМІ. Людський вимір близькосхідної хвилі біженців найліпше відобразив Навід Кермані [34]. Нарешті, для розуміння біженського потенціалу на Близькому Сході цінними є праці Ліліани Рігі, Йоханнеса Лангера та Арека Дакессіана [43] і Луїса Пінедо-Каро [41].

Дискурсивні практики змінювалися з розвитком ситуації і в боротьбі різних соціальних сил, і як завжди, при цьому використовувалися попередні прецеденти.

Українські біженці у світовому контексті: епістемологічна ситуація

Виклад основного матеріалу. За даними ООН, станом на середину 2023 р. в світі було зафіксовано біля 100 млн. вимушено переміщених осіб. Ці цифри навряд чи можна назвати точними, до того ж на них впливає спосіб класифікації людей. Так, 30 млн. вважаються міжнародними біженцями, 57 млн. – внутрішньо переміщеними особами (ВПО), 6 млн. класифікуються як шукачі притулку в нових для себе країнах, а решта – це особи без громадянства та, як висловлюються чиновники, «нішеві випадки» [48].

У таблиці 1 представлені країни, які дали найбільший вихід біженців, причому дані представлені лише по тих країнах, де число переміщених осіб перевищило 1 млн.

Таблиця 1 / Table 1

Біженці в сучасному світі за країнами виходу (міжнародні біженці станом на середину 2023 р., ВПО – на кінець 2022 р.) (млн. чол.) / **Refugees in the Modern World by Country of Origin** (International Refugees as of Mid-2023, IDPs as of End-2022) (in millions)

Країни	Загальна кількість переміщених осіб	Міжнародні біженці	Внутрішньо переміщені особи
Сирія	13,5	6,5	6,7
Україна	12,6	5,9	5,1
Венесуела	10,2	0,3	інше
Афганістан	9,7	6,1	3,3
Колумбія	7,8	0,111	6,9
ДР Конго	7,5	0,95	6,0
Палестина	6,1	6,04	0
Сомалі	4,9	0,8	3,9
Ємен	4,6	0,043	4,5
Судан	4,2	1,027	3,020
Нігерія	3,9	0,4	3,4
Південний Судан	3,9	2,2	1,5
М'янма	3,3	1,3	1,8
Ефіопія	3,0	0,2	2,1
Буркіна Фасо	2,2	0,043	2,1
Ірак	1,8	0,3	1,2
Центральноафриканська республіка	1,4	0,7	0,5
Камерун	1,2	0,133	1,027

Примітка: Таблиця складена за даними World Population Review. Refugees by country (2024). У другій колонці подані загальні цифри переміщених осіб у відповідних країнах, у третій – осіб, що виїхали за кордон своєї країни і мають юридично визначений статус, у четвертій – внутрішньо переміщених осіб, статус яких теж тим чи іншим чином зафіксований. Особи, які є примусово переміщеними особами, але не мають жодного статусу, в таблиці не відображені. У цьому зв'язку показовим є ситуація венесуельців: вони класифікуються як «інші люди, які потребують міжнародного захисту», і це категорія, унікальна для Венесуели, адже стосується втікачів з країни, що живуть за кордоном, але не були зареєстровані в інших категоріях (шукачі притулку, біженці) [48].

Дані цієї таблиці повинні убезпечити нас від європоцентризму при розгляді проблеми біженців. На цей час найбільше вимушено переміщених осіб в Сирії, Україна знаходиться на другому місці.

Частіше за все біженці проживають у сусідніх країнах відносно країни свого походження. На сьогодні лідером за кількістю прийнятих біженців і шукачів притулку є Туреччина (3 568 259 осіб). Чисельно тут переважають біженці з Сирії (3,2 млн. чол.), лише 320 тис. представляють інші країни. Сирійські біженці на ринку праці знаходяться в гіршому становищі, ніж громадяни цієї країни, їм складніше зробити кар'єру, зайняти керівну посаду [41]. В Ірані проживає друга за чисельністю множина біженців (3 425 091). Враховуючи складність обліку і плинність цієї категорії людей, можна вважати, що ситуації в Туреччині та

Ірані приблизно однакові. На третьому місці в цьому списку знаходиться Йорданія (3 062 851 осіб). В цій країні знайшли притулок 730 тис сирійців. Решта біженців походять з Іраку, Ємену, Судану і Сомалі. Німеччина знаходиться на четвертому місці за кількістю біженців (2 075 445 осіб). Майже половина біженців в цій країні – українці. П'яте місце у цьому списку посідає Пакистан (1 743 785 осіб) [50].

Насильницьке переміщення значних мас людей відомо в історії з давніх часів. Прецедентним випадком є вавилонський полон євреїв, яких вивів з Іудеї Навуходоносор II в VI ст. до н.е. З Септуагінти грецьке слово «діаспора» (розсіяння) потрапило в інші європейські мови. Загальновідомими є єврейська та вірменська діаспори: з моменту втрати Вірменією державності у 1375 р. починається історія чисельної вірменської діаспори («спюрк» вірменською). Слова «діаспора» і «спюрк» позначали і вигнання, і його результат. Але з часом значення слів змінювалася: англійське слово «refugee» (біженець) почало використовуватися для гугенотів, які були вигнані з Франції у XVII ст., у подальшому застосовувалося до різних випадків насильницького переміщення різних груп людей. Так, у XX ст. його вживали стосовно вірмен, що втекли від геноциду, влаштованого младотурками, а також стосовно російських білогвардійців і німецьких євреїв [31, р. 388].

Сучасного значення слово «біженці» набуло з прийняттям «Конвенції про статус біженців» (28 липня 1951 р.). Девід Фітцджеральд і Раван Арап цілком слушно пишуть про цей документ як про приклад соціального конструктивізму: адже Конвенція розроблялася згідно з Резолюцією 429 (V) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1950 р., і цей процес відбувався в умовах холодної війни, через що став її заручником. Зокрема, з соціалістичних країн у перемовинах з майбутньої Конвенції брала участь лише Югославія. Дослідники вказують, що норми документи були спрямовані на стимулювання «дезертирства з соціалістичних країн», а в основу Конвенції був покладений ліберальний підхід, який визначав підставою для визнання людини біженцем порушення громадянських і політичних прав, тоді як соціальні чи економічні права не бралися до уваги. При обговоренні проблеми внутрішньо переміщених осіб було вирішено застосувати до них принципи Вестфальської системи і визнати їх внутрішньою проблемою відповідних країн [31, р. 390].

Конвенція була ухвалена 28 липня 1951 р. в Женеві і набула чинності у 1954 р. Спочатку Конвенція стосувалася лише європейців, переміщених внаслідок Другої світової війни, але протокол 1967 р. зняв ці обмеження. Згідно Ст.1 (A2) біженцем визнається особа, яка «через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань знаходиться поза країною своєї громадянської приналежності і не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства і перебуваючи поза країною свого колишнього звичайного місця проживання в результаті подібних подій, не може або не бажає повернутися до неї через такі побоювання» [21]. Ті, хто втікає від війни, далеко не завжди потрапляють під це визначення: так, українські воєнні біженці мають в ЄС статус «тимчасового захисту» [10].

Ще до прийняття Конвенції про статус біженців було створене Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), яке зараз діє у 137 країнах. Саме ця організація є джерелом інформації про біженців у всьому світі, а також генератором конструктивістських підходів до створення різних множин людей у потоках вимушено переміщених осіб. Одні групи втікачів визнаються біженцями, інші – шукачами притулку чи особами під тимчасовим захистом. Створювані таким чином юридичні категорії прямо відбиваються на житті людей. Спеціалісти УВКБ ООН саме з конструктивістських позицій, які на практиці стають соціальною інженерією, розрізняють біженців і мігрантів, і це розрізнення часом суттєво впливає на ставлення до вимушено переміщених осіб, відбиваючись на їхніх можливостях. Наприклад, для втікачів від війни чи репресій це розрізнення може перетворитися на розрізнення між життям і смертю.

До цього часу також існують розбіжності у визначенні статусу біженця у різних країнах, а крім того, як пишуть Д. Фітцджеральд і Р. Арап: «Існує також розрив між визначеннями, нав'язаними державами і міжнародними інститутами, і самовизначеннями переміщених осіб, які інколи відкидають ярлик біженця або використовують його лише ситуативно при взаємодії з владою» [31, р. 391]. Автори вважають, що така термінологічна ситуація заважає об'єктивним дослідженням проблеми: «Підхід соціології знання висвітлює класифікаційну боротьбу, яка створила і підтримує категорію біженців і показує, як переважаючі рамки обмежують наукове розуміння» [31, р. 388]. На думку дослідників, саме соціологічний підхід може виправити ситуацію, адже соціологи орієнтуються на реалістичні підходи (Realist Approaches): «На відміну від конструктивістів, реалісти використовують категорію біженців для дослідження досвіду окремих осіб і груп, які існують незалежно від того, як їх називають» [31, р. 392]. І це суттєво впливає не лише на мову опису і аналізу, але і на методологічні настанови [31, р. 394].

Міграційна криза у Європейському союзі 2015-2016 років у дзеркалі мови ЗМІ і вчених Біженці на шпальтах західних ЗМІ

У 2015 та 2016 роках ЄС пережив міграційну кризу, яка змусила багатьох замислитися не лише над юридичними процедурами надання притулку біженцям, але і над суспільним дискурсом біженства загалом.

Можна вважати, що отриманий саме в той час досвід посприяв виробленню більш людського ставлення до українських втікачів від путінської агресії.

Ця криза стала результатом поєднання великої кількості передумов, хоча у багатьох спостерігачів виникало відчуття присутності у ній певної організаційної складової. Мабуть, можна говорити про загальні, фонові її передумови, які були створені фінансовою кризою 2008 р., що найбільш болісно вдарила по бідним країнам Азії і Африки, в демографічній структурі яких переважала молодь. Ринок праці стискався, а пропозиція на ньому росла (безробіття охоплювало до чверті населення), в результаті чого безробітна молодь стала головним рушієм протестних рухів на Близькому Сході, які вилилися 2011 р. в «арабську весну». Сирію з 2012 р. охопила повномасштабна громадянська війна, в яку втягнулися іноземні сили, на частині території Сирії та Іракського Курдистану виникла ІДІЛ, а майже половина населення Сирії змушена була залишити свої домівки. Влітку 2015 р. сформувався потужний потік біженців з Близького Сходу, які зорієнтувалися на шлях через Грецію та Балкани до Німеччини і Швеції. Два інші потоки йшли з Лівії через Середземне море до Італії і з Марокко до Іспанії. Європейський Союз виявився неготовим до такого притоку біженців, почалися суперечки між європейськими країнами, прикордонні структури і соціальні служби не могли впоратися з проблемами [32, р. 17-18].

На шляху потоку близькосхідних біженців опинилася така невелика країна, як Хорватія. З 16 вересня 2015 р. до 9 березня 2016 р., коли цей маршрут був закритий, її кордон перетнули 658 068 біженців. Явище це було суспільно помітним і значимим, і хорватські соціологи одними з перших проаналізували мову провідних хорватських газет при описі біженців. Вони виявили, що головні семантичні поля формувалися поняттями «біженець» і «мігрант», які, як це вже відмічалось, вважаються спеціалістами УВКБ ООН суттєво відмінними. Хорватська преса в цей період була відносно прихильною до втікачів з Близького Сходу: у 53,4% публікацій вони називалися біженцями, у 37,3% – одночасно і біженцями і мігрантами, у 5,1% – лише мігрантами [19, р. 689]. Соціологи констатують, що оцінки преси коливалися у відповідності до певних подій: так, восени 2015 р. хорватська, як і взагалі європейська, преса найбільш співчутливо писала про біженців. Поштовхом до пом'якшення позиції ЗМІ і урядів західних країн стала смерть трирічного курдського хлопчика з Сирії Айлана Курді (Aylan Kurdi), чиє тіло знайшли на пляжі турецького міста Бодрум 2 вересня 2015 року після того, як надувні човни з біженцями перекинулися в морі. Загинули 12 чоловік, серед яких були жінки і діти, але саме фотографія маленького тіла Айлана облетіла увесь світ і стала трагічним символом цих подій. Мабуть, ця смерть маленької людини в прямому ефірі і на перших шпальтах провідних газет сприяла полегшенню долі тих мігрантів, яким поталанило потрапити в Європу.

Уряд Хорватії, який очолював Зоран Міланович, назвав кризу біженців гуманітарною, але при цьому підкреслив необхідність захищати безпеку країни. Секьюритизація проблеми біженців стала загальноєвропейською тенденцією: в публікаціях хорватських видань 35,2% описували біженців як жертв, 10,1% – як загрозу, а 7,6% вважали їх жертвами, які несуть загрозу. Решта публікація не містила оцінок у цьому вимірі.

Але теракт 13 листопада 2015 р. в Парижі знову хитнув шальки терезів в оцінці біженців у несприятливий для них бік: 32,6% публікацій в листопаді пов'язували біженців з загрозою тероризму [19, р. 689]. Подальші дослідження європейських і американських ЗМІ показали, що в більшості публікацій біженці в Близького Сходу і Африки зображуються як дегуманізована маса, однорідна і пасивна, що несе загрозу безпеці, економіці і цінностям Європи. В дослідженні 2015 р. (проаналізовано 1200 статей у 18 провідних європейських газетах) було зафіксовано, що голоси біженців ігноруються на користь голосів європейських політиків. Біженці виглядають анонімними людьми, позбавленими волі, ба більше – «девіантними Іншими», причому тут особливо діставалося сирійським втікачам, які асоціювалися зі спустошеннями і загрозами [28, р. 3-4].

Навід Кермані: людський вимір проблеми біженців

Німецький письменник іранського походження Навід Кермані разом з фотографом Мойзесом Саманом з 24 вересня по 2 жовтня 2015 р. за завданням німецького тижневика Der Spiegel проїхали маршрутом близькосхідних біженців у зворотному напрямку. В розповіді письменника важливі саме деталі, які становляться зримими на світлинах фотографа. Через Будапешт, який був центром антибіженських настроїв і дій в Європі, вони прибули на грецький острів Лесбос. Саме туди з турецького Ізміру пливли переважані надувні човни, і пляжі острова були засипані рятівними жилетами і гумовими човнами зі спущеним повітрям. Мотори з них знімали мовчазні люди, які під'їжджали на джипах. Перше враження Кермані: «Коли ми їхали з Мітілени до північного берегу, я бачив, яку форму насправді набувають великі міграції: довга, здається, нескінченна вервечка маленьких і крихітних груп, з різними інтервалами і в змінних формаціях, зараз поодинокі, зараз три, або чотири в ряд» [34, р. 6]. Мігранти об'єднані лише метою, у всьому іншому вони відокремлені один від одного, причому в очі кидається, що натовп складається переважно з чоловіків 19-25 років. Європа якраз і боялася, що в такому натовпі її кордони подолають ісламістські бойовики, але в колонах біженців ніщо не видавало їх релігійну приналежність: усі чоловіки

були гладко виголені, що Кермані розцінював як протест проти релігійних диктатур, в яких за гоління карають смертю.

Поступово для письменника натовп розпався на велику кількість людей з різними обличчями, різними долями і спільним прагненням. В натовпі були представники різних країн: араби, вихідці з Бангладеш, таміли, навіть африканці з країн південніше Сахари, а також багато афганців: «Більшість з них продали своє майно і відправилися в Іран, потім продовжили свій шлях пішки через гори Туреччини, без укриття і гарячої їжі, заощаджуючи гроші; вони найняли контрабандистів в Ізмірі, які в будь-якому випадку взяли з них більше заздалегідь обговореної ціни в 1200 євро; вже в морі багато з них знайшли свій човен переповненим і викинули свій багаж за борт і чудом прибули до Лесбосу, звідси вони сподівалися дістатися Німеччини з пустими руками, або зі всіма своїми грішми» [34, р.18]. Афганські біженці розповідали письменнику, що у них в країні ЗМІ повідомляють про те, що Німеччина, навіть особисто канцлер А. Меркель, запрошує вигнанців з країн, охоплених війною, і що такі повідомлення з'являлися періодично і відіграли суттєву роль у прийнятті рішення про еміграцію.

На Лесбосі біженців зустрічали волонтери, які допомагали їм з відправкою до Афін, але сам острів зустрічає втікачів прохолодно: кафе пусті, адже біженці не можуть собі нічого дозволити. Автор риторично запитує: чи може афганець дозволити собі капучіно за 3 євро, якщо у нього на батьківщині лікар заробляє 3 євро за цілий день. На дверях кафе написи, надруковані на папері формату А4: «No charge phone, no wifi, no toilet» [34, р. 45].

Письменник і фотограф плывуть в Ізмір, біля якого є рибальське село Бехрам, розташоване на місці античного міста Ассос, в якому колись навіть жив Аристотель. Саме звідси, з лісистих узбережж турецькі контрабандисти відправляють втікачів до Мітілені. Н. Кермані тут зустрічає молодого сирійського курда Мухаммада, який заплатив за подорож, але в останню мить відмовився від неї, пояснивши гарною англійською: «The boat was so full» [34, р.57]. Письменник наводить його розповідь про себе: вчився в університеті, потрапив під окупацію ІДІЛ, зазнав контузії, потрапивши під вибух автомобіля, збирався легально потрапити в Німеччину як студент, подавав заявку і не отримав відповіді, а тому після різних митарств опинився на цьому березі. Такими розповідями Н. Кермані руйнує уявлення про біженців як безлику масу.

Письменник знаходить в лісі місце, де збираються біженці в очікуванні контрабандистів і де відбуваються різні речі. Двоє афганців довгий час працювали на будівництві в Стамбулі, щоб заробити на оплату послуг контрабандистів, але в лісі їх зустріли бандити і під загрозою зброї забрали їхні гроші. Тепер голодні хлопці сиділи і міркували, що їм робити далі, вже жалкуючи, що залишили Афганістан, хай і небезпечний, але там була їх домівка. Вночі письменник зустрів загін поліції і розповів офіцеру про місце, звідки контрабандисти відправляють біженців в небезпечну морську подорож, на що офіцер йому відповів з натиском: «Zero refugees here» [34, р. 65].

В Ізмірі Н. Кермані спостерігає, як сирійські біженці домовляються з посередником про послуги контрабандистів, знаходить цілу інфраструктуру, яка орієнтована на потік біженців. Так, магазини торгують рятувальними жилетами, але там же можна домовитися і про зустріч з перевізниками. Автор не робить висновків, але зрозуміло, що без корупції такі нелегальні інститути не могли б довго існувати.

Повертаючись до Європи, Н. Кермані бачить черги на прикордонних пунктах, біженців, що ховаються від негоди на великих паркінгах, наметові містечка в парках і «портативні туалети – характерний знак європейського людства» [34, р. 42]. При усьому безумстві європейської системи надання притулку вона врешті-решт перетворилася на «автобан до Німеччини». І ось він вже зустрічає на вокзалі Кельну перший потяг, який привіз 2 тисячі біженців замість обіцяних чотирьох. У вагонах більшість – це жінки з дітьми. Де ж чоловіки? – запитує себе автор і розуміє, що він бачить «показуху» для ЗМІ [34, р. 82-87]. Висновок письменник зробив раніше: «Війна вирує на південних і східних кордонах нашого анклав достатку, і кожний окремих біженець є вісником цього: вони є вторгненням реальності в нашу свідомість» [34, р. 60].

Порівнюючи знеособлені описи ЗМІ і близьке включене спостереження Кермані ми стикаємося з дискурсивним виявом «парадоксу Лап'єра», згідно з яким установки і реальна поведінка не співпадають при близькому контакті носія установки з людьми, проти яких він мав упередження [26].

Формування біженського потенціалу на Близькому Сході

Гнучку мову, яка поєднує загальні поняття з індивідуальним баченням людських проблем, з наданням слова самим біженцям, демонструють Л. Ріга, Й. Лангер і А. Дакессіан, які вивчали життя молодих сирійських біженців в Бейруті. Столиця Лівану – одне з найбільш полікультурних і насичених різними біженськими спільнотами місце на нашій планеті, і автори доречно говорять про складну «моральну географію міста». За спостереженнями названих дослідників, в ідентичності ліванців залишилося відчуття зверхності у ставленні до близькосхідних сусідів. Країна пережила 15-річну громадянську війну, суттєво дезінтегрувалася, але зберігає пам'ять про колишні часи процвітання. Сирійці шукали притулку та роботи в Лівані і в мирні часи, і ще тоді серед ліванців розповсюджені стереотипи, в яких сирійці асоціюються з бідністю, брудом і нечистотою [43, р. 723].

Втікачі від війни з Сирії часто в Бейруті селяться в таборах палестинських біженців, де мешкає вже третє покоління палестинців. Тут головною структурою є Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт (БАПОР), чії працівники не тільки забезпечують біженців засобами до життя, але й задають дискурсивну організацію повсякденності. Гуманітарні практики деполітизують мешканців таборів, перетворюючи їх на страждаючих суб'єктів, що мають права на життя і задоволення первинних потреб. Як висловлюються дослідники, нелюдське ставлення гуманістів «приводить до «голоного життя» тих, хто повинен бути типовими політичними суб'єктами з людськими правами» [43, р. 713]. Палестинська молодь організується в банди і тероризує сирійську молодь, внаслідок цього фізична безпека викликає у сирійців більшу тривогу, ніж здоров'я, освіта, оренда, робота і т. ін. Обговорюючи під час фокусованих групових інтерв'ю проблему насильства, сирійці повторюють: «Ми проходимо через це щодня» [43, р.720].

Автори дослідження пишуть про тілесність расизму в Лівані, в школах якого до сирійських учнів застосовують фізичні покарання, їх позбавляють можливості користуватися туалетом, і відносно них, за свідченнями біженців, ліванські вчителі ставляться зарозуміло. Якщо в цілому багато ліванців переконані, що сирійці забруднюють країну, то вчителі прямо радять місцевим учням, щоб вони трималися подалі від сирійців як від джерела небезпечних мікробів: «У цих зустрічах расизм як поневолення буквально закарбований на тілах молодих біженців. Фізичне насильство, яке супроводжує їхнє щоденне життя, крім дискурсивних вимірів символічного насильства, являє підкорення і застосування влади у її найбільш чистій формі» [43, р. 725]. Самі біженці свідчать, що навіть позбавляючись сирійського акценту і набуваючи ліванської освіти, вони не можуть інтегруватися до ліванського суспільства: «Справа більше в тому, які у вас корені. Якщо ви були сирійцем, це означає, що ви сирієць, а не ліванець» [43, р. 733].

Автори, спираючись на теорію Жака Рансьєра [42], очікують політизації сирійських біженців, наступним чином категоризуючи їхню повсякденність в Лівані: «Можливо, нам краще звернути увагу на расизм, дискримінацію та несправедливість і спротив, політичне пригноблення та примус, а також повсякденну жорстокість громадянського суспільства» [43, р. 734]. Вчені сподіваються на пробудження політичного суб'єкта, але, скоріше за все, спротив у біженців стає поштовхом до нової втечі.

Українські біженців в Польщі: порядки дискурсу

Як вже було сказано, міграційна криза 2015-2026 рр. підготувала Європу до прийняття мільйонів українськи біженців від війни. Еліти країн ЄС вчасно зорієнтували своїх громадян для надання їм допомоги. Випадок Польщі у перший воєнний рік заслуговує на окремий аналіз. Але перед розглядом польського наукового дискурсу варто сказати декілька слів про зміни у масовій свідомості громадян цієї країни. Тут довга і складна історія ставлення до мігрантів, серед яких найбільшою групою останніми роками були українці. Як відмічають польські соціологи, в їхній країні значний час проблемою була еміграція, а не імміграція, що створила попит на замісну міграцію: з 2007 р. число заявок від іноземців на отримання роботи в Польщі зросло у 87 разів, а саме з 21 тис. до 1.82 млн. Поступово формувалася особливий «польський ринок праці українців». В 2015 р. громадяни України становили 54,9% застрахованих іноземців, в 2021 р. – 71,7% [49, р. 3].

До 2014 р. трудова міграція з України була переважно жіночою, а потім вона маскулінізувалася. Все частіше до Польщі їхали вчитися українські студенти. В цьому процесі змінювалися стереотипи українців у польського суспільства. Спочатку домінували стереотипи чоловіка як алкоголіка і націоналіста і покірної роботящої жінки (Sosnowski et al, 2023:144-145). Сприятливим для українців змінам стереотипів сприяла міграційна криза в ЄС 2015–2016 рр., яку партія «Право і справедливість» використала у своєму виборчому процесі, заявляючи, що країна не буде приймати біженців з Близького Сходу, адже в країні від 1 до 2 млн. українських мігрантів [49, р. 3]. Таке протиставлення формувало у поляків відчуття, що українці «свої», на відміну від сирійців чи шріланкійців.

У 2021 р. Польща зіткнулася з міграційною кризою. Тоді з Білорусі її кордон намагалися подолати біженці з Близького Сходу. За даними Центру досліджень суспільної думки (Centrum Badań Opinii Społecznej – CBOS), 58% опитаних під впливом цих подій були проти надання притулку, а 66% – підтримували будівництво захисної стіни на кордоні [37, s. 138].

На противагу цим настроям, на початку 2022 р. більшість поляків були готові прийняти українських біженців. Цьому сприяло те, що польський уряд не сумнівався, що РФ почне війну проти України і готувався до цього, що включало і підготовку власного населення: «Формуванню такої реакції поляків сприяла недвозначна позиція державної влади, яка протягом січня і лютого декларувала підтримку української влади і завірила у всіляких формах підтримки у випадку повномасштабного нападу Росії» [37, s. 144]. До початку війни було прийнято програму «Допомога Україні» і створені міжвідомчі робочі групи по прийому біженців і поранених з України. Представники польських еліт говорили про очікування війни і про необхідність підтримки українців публічно, називаючи у своїх виступах українців сусідами, гостями, друзями [37, s. 146].

Публічна позиція польської влади задала дискурс ЗМІ і суттєво вплинула на суспільну думку в країні. Протягом березня-квітня 2022 р. опитування CBOS фіксували, що 82% респондентів називали ставлення поляків до воєнних біженців з України позитивним, а 81% опитаних поляків свідчили, що в їхньому найближчому середовищі це ставлення є позитивним, причому 70,2% домогосподарств Польщі так чи інакше практично допомагали біженцям [37, s. 144 – 146].

Зрозуміло, що, як і у будь-якому великому русі людей, виникали різні проблеми: зокрема, частина поляків почала помічати, що далеко не усі біженці бідні і вдячні; про них почали говорити як про «вибагливих» [45, s. 156]. Саме цю еволюцію ми прослідкуємо далі.

Пьотр Длугош: від біженців до імігрантів

Особливу роль у вивченні українських воєнних біженців в Польщі зіграв Пьотр Длугош, який в перші дні путінської агресії проти України в Кракові за власною ініціативою створив Міждисциплінарну лабораторію дослідження війни в Україні (Interdyscyplinarne laboratorium badań wojny w Ukrainie). Лабораторія діє на громадських засадах і на ентузіазмі її організатора, і за майже два роки сайт Лабораторії став місцем аналізу і дискусій українських і польських вчених. Одним з напрямків наукових зусиль колективу під керівництвом П. Длугоша стало вивчення проблем українських воєнних біженців в Польщі, яке він і його співробітники почали з перших днів війни. Невеликий колектив під його керівництвом здійснив два повномасштабні опитування українських біженців (2022 р. і 2023 р.). Перше опитування (n = 737) було зорієнтовано на отримання загальної картини становища українських біженців в Польщі [23], у другому ж дослідженні опитувалися лише біженки (n = 466) із метою отримання інформації про їхню здатність до інтеграції до польського суспільства [25].

В численній публікаціях П. Длугоша і його співробітників видно зв'язок методології та дискурсу опису і аналізу предметного поля дослідження. Центром дискурсу, його головним вузлом є поняття «воєнні біженці / біженки» (Uchodźcy/ Uchodźczynie wojenne). Воно набуває свого значення через поняття, що вибудовуються в одну лінію: «війна», «воєнна травма», «психічне здоров'я», «страх», «депресія», «стрес», «психологічна стійкість як форма капіталу». Друга лінія – інтеграція, поріг між біженцями і економічними іммігрантами, знання польської мови, освоєння культурних особливостей Польщі, перспективи залишитися чи повернутися в Україну. Третя дискурсивна лінія – соціальні характеристики біженців. Особлива лінія пов'язана зі зміною самої Польщі через взаємодію з біженцями, де окремо виникає історична перспектива першої Речі Посполитої. Але ця остання дискурсивна лінія лишається ледь наміченою.

П. Длугош в дослідженнях користується позитивістською методологією, яка у нього вступає у суперечність з його гуманістичними настановами. Тому закриті питання анкети доповнюються відкритими. До того ж загальну перспективу вчений запозичив у Геракліта: «πάντα ρεῖ καὶ οὐδὲν μένει» (все тече і ніщо не лишається на місці), тому він прагне дати картину змін.

Польський соціолог використовує реалістичний підхід до біженців: «Ми часто використовуємо термін «воєнний біженець», в якому прикметник описує причину виїзду з власної країни» (23, s. 7). Для визнання людини біженцем у такому підході досить того, що вона вимушено кинула свою домівку і не може вільно повернутися додому: «Ці люди виїхали з України з метою порятунку життя свого і своїх дітей. У драматичних умовах змушені були раптово залишити свої сім'ї і близьких, відправляючись у невідоме, втрачаючи контроль над своїм життям, що додатково могло укріпити травму пережитого» [22, s. 19].

Центральне поняття дискурсу лишилось би тавтологічним, вказуючи на самого себе, якби воно не розкривалося через інші вузлові для дискурсу поняття. Скажімо, поняття «війна» береться в його гуманітарному вимірі, адже «...являє собою заперечення фундаментальних цінностей, таких як мир, безпека, справедливість, цілісність, свобода и право приймати рішення стосовно себе» [22, s. 23]. Війна тут розглядається як джерело політравми, а тому наступним вузловим поняттям дискурсу є «травма», яка в польській соціології добре відрефлексована, а тому в дискурсі П. Длугоша присутні ідеї З. Фрейда, Ш. Ференці, П. Штомпки, Дж. Александера. Саме поняття травми в дискурсі П. Длугоша є найбільш насиченим: він використовує «змішану методологію», включаючи до соціологічних анкет психологічні тести для страху (GAD-7), для депресії (PHQ – 9), для стресу (PSS-10). Сумарно 2022 р. вчені констатували у ¾ опитаних посттравматичний стрес (ПТСР). В той час серед українських біженців найбільш розповсюдженими почуттями були втома (49%), надія (41%), напруга (41%), гнів (37%), страх (31%), безпорадність (31%) [22, s. 39-40].

Показово при цьому, що дискурсні поля не є замкнутими. Тут можна подивитися на порядок дискурсу як на аналог рибальської сітки [33], в якій вузлові поняття пов'язані не лише лінійно, але і з вузловими поняттями інших полів дискурсу. Так, «психічний стан» поєднується з полем, де головним поняттям є «інтеграція», яка є головною проблемою другого з названих нами опитувань. Інтеграція вченим розглядається як двобічний процес, до якого повинні бути готові як біженці, так і місцеве суспільство. Щоб інтегруватися біженкам доводиться долати численні проблеми, а отже – успіху досягають ті, хто має психічну стійкість. П. Длугош та Д. Іздебська-Длугош пропонують варіацію теорії П. Бурдьє: «До

класичних капіталів (соціального, культурного, економічного) слід додати ще і стійкість, тобто психологічну стійкість, яка, як показують наші дослідження, є одним із ключових капіталів» [25, s. 89].

Дискурсивне поле інтеграції біженців авторами розроблялося з орієнтацією на створення індексу інтеграції, до якого були включені наступні показники: наявність праці, знання польської мови, навчання дітей біженців в польських школах, винаймання житла, бажання лишитися в Польщі, відсутність хворобливих страхів. Ці показники і є вузовими поняттями цього дискурсивного поля. За результатами опитування, 94% біженок працюють: 63% – в Польщі, 23% – віддалено в Україні, 8% – в двох країнах одночасно. Але серед тих, хто працює в Польщі, лише 32% працюють за своєю кваліфікацією, решта – нижче неї, у зв'язку з чим дослідники говорять про професійну деградацію [25, s. 52-53]. Добре знання польської мови засвідчили лише 15% біженок, але 57% респонденток продовжують її вивчати [25, s. 22-27], причому в польських школах навчаються вже 47% дітей респонденток, 27% дітей навчалися дистанційно в українській школі і очно в польській, 8% – навчалися лише віддалено в українській школі, а 18% взагалі ніде не навчалися [25, s. 20]. Ситуація з навчанням українських дітей в польських школах є непростою і є однією з причин зростання напруження між місцевими мешканцями і біженцями: 10% біженок заявили про негативне ставлення до себе поляків, а 42% – про погіршення цього ставлення [25, s. 44-46]. Що стосується планів на повернення, то біженки в них не дуже впевнені: 4% респонденток хотіли повертатися негайно, 38% – відразу після закінчення війни, 23% збиралися залишитися в Польщі на довший час, не визначаючи його, 14% збиралися залишитися, щоб заробити грошей, 10% планували отримати польське громадянство. Біженки розуміють, що Україна змінилася і продовжує змінюватися, що збільшуються руйнування і, можливо, що їм просто нікуди буде повертатися [25, s. 78-79]. В цілому готовність до інтеграції поки що виявляється невисокою, але вже зараз баланс не на користь повернення в Україну.

Більшість біженок походять з великих українських міст (41%), причому переважають біженки з Києва, Харкова і Дніпра. Середній вік біженок 44 роки, а за сімейним станом фіксувався такий розподіл: заміжні – 61%, в неформальних стосунках – 5%, розлучені – 15%, удови – 4%, незаміжні – 15%. З дітьми приїхали 53% біженок, з дітьми і чоловіком чи партнером – 12%. В своїй більшості українські біженки і біженці в Польщі були представницями/представниками середнього класу – і до речі, у поляків часом саме високий економічний статус українських біженок викликає негативні емоції, адже це не поєднується зі стереотипом бідного шукача притулку [25, s. 92].

Прагнучи відобразити ситуацію в її можливому розвитку, П. Длугош пише, що вихід біженців з України може змінити як Україну, так і Польщу. Зрозуміло, що його увага зосереджена на власній країні, де, на його думку, Польща може стати багатоетнічною і багатокультурною на кшталт першої Речі Посполитої (*Rzeczpospolita*, 1569-1795) [25, s. 90].

Аналіз дискурсу польських ЗМІ в європейській перспективі

Польські соціологи регулярно аналізують публікації ЗМІ і соціальних мереж як в своїй країні, так і в ЄС, причому використовується не лише традиційний контент-аналіз. Достатньо перспективним є використання в соціології корпусної лінгвістики, яка дозволяє виявляти і аналізувати словосполучення [49, р. 5]. Зокрема, для ідентифікації публікацій за темою, що вивчається, в соціальних мережах використовується *CrowdTangle*, а контент-аналіз відібраних матеріалів здійснюється за допомогою програми *Atlas.ti* [45, s. 147-148].

Польські соціологи відобразили різне ставлення в Польщі і в Європі в цілому до українських біженців і до біженців з Близького Сходу: українські біженці називаються «воєнними біженцями», а близькосхідні – «економічними мігрантами», тим самим використовуються різні засновки номінації – а саме причина біженства і його мета. В цілому в польській пресі українці – представники «ми-групи» [49, р. 4], чому відповідає представлення українських біженців в польських групах Facebook: українці тут асоціюються з героїзмом, з тим, що вони воюють не лише за свою країну, але і за Польщу, чи загалом Захід. Тому найчастіше з біженцями асоціюються поняття «сім'я», «сусіди», «друзі», «гості» [45, s. 150-152].

У медійному дискурсі найчастіше «біженці» пов'язуються з «допомогою», а далі асоціативний ланцюжок допомоги пов'язує з суб'єктами надання допомоги. Польські соціологи фіксують, що ЗМІ пишуть про різних суб'єктів в залежності від власної політичної орієнтації: ліва «*Gazeta Wyborcza*» приділяє увагу представникам громадянського суспільства, волонтерам, більш права «*Rzeczpospolita*» пише про банки і великий бізнес, а таблоїд «*Fakt*» висвітлює участь в допомозі знаменитостей [49, р. 8]. Ця фіксація відповідає загальносвітовим тенденціям. ЗМІ, які орієнтуються на ліву частину політичного спектру, розглядають біженців як жертв, що потребують допомоги і гуманного ставлення, мас-медіа правого спрямування часто розповсюджують загрозливі стереотипи. Скажімо, арабські соціологи констатують: «Західні новинні медіа зображають біженців або як жертв, або як загрозу в залежності від редакційних поглядів засобу масової інформації, етнічної приналежності біженців і ступені, в якому біженці включені чи виключені приймаючими країнами» [28, р. 3].

Велику увагу польські соціологи приділяють категоризації проблем біженців за лінією «чоловіче – жіноче»: скажімо, стосунки між Польщею і Україною у 2022 р. визначалися як «братерство», але не

«сестринство». Коли польські газети писали про біженство з України, то частіше використовували слово «uchodźca», ніж «uchodźczyni» (фемінітив зафіксовано лише 26 разів в 320 проаналізованих публікаціях) [49, р. 6]. Зрозуміло, що в польських ЗМІ відомо про переважання в потоці українських біженців жінок і дітей, що часом веде до актуалізації інших стереотипних поділів, пов'язаних з чоловічим і жіночим, а саме поділу «активне – пасивне». Жінки потребують допомоги і патерналістської опіки, коли ж українки демонструють активність і самостійність, то це часом викликає негативну реакцію, яка в соціальних мережах асоціюється з поняттям «roszczeniowość» (вимогливість, вибагливість, претензія на більше, ніж належить) [45, s. 151-157].

На додаток варто сказати, що порівняння ставлення в Європі до українських і близькосхідних біженців широко обговорюється в західній і арабській соціології: вже цитовані арабські соціологи пишуть в статті з промовистою назвою «Worthy and Unworthy Refugees», що сирійським біженцям на шпальтах західних ЗМІ приділялося більше уваги, але про українських біженців пишеться більш прихильно. Показником цього вчені вважають, наприклад ту обставину, що в публікаціях частіше наводиться пряма мова українських біженців, ніж сирійських (5,16 разів на статтю проти 3,05 разів). Безумовно, при цьому деякі показники цих вчених виглядають сумнівними: наприклад, вони вирахували, що дітей українських біженців згадували в середньому 3,83 рази за статтю, а сирійських – лише 2,23 рази [28, р. 11], при цьому не враховуючи різний соціодемографічний склад порівнюваних потоків біженців. До того ж, близькосхідний і український потоки біженців викликали в західних країнах зміни, які впливали і вливають на їх сприйняття: криза 2015 – 2016 рр. зробила Європу більш готовою до прийняття українських біженців, і тепер спостерігається більш урівноважене ставлення як до вихідців з Близького Сходу, так і до українців [40].

Українська соціологія перед викликом біженства

В українському дискурсі біженства вузлове поняття визначається через поняття «група» (інколи навіть «стійка соціальна група»), «соціальні практики», «міграція», «демографічна криза», «ринок праці», «баланс інтересів», «тривожний психічний стан», «ситуація невизначеності». В цілому, можна сказати, що соціологічний дискурс біженства в нашій країні перебуває в стані формування.

«Стикою соціальною групою» біженці вкупі з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) названі в колективній статті харківських соціологів [1, с. 143]. Більше того, ця теза авторами посилюється: «Унікальність групи біженців і ВПО України, яка актуалізувалася в цьому році, характеризується різким збільшенням її обсягів, динаміки й хвилями зростання її кількості; формалізацією консолідуючого фактору, ризиками та втратами, що її супроводжують, невизначеністю терміну перебування в ній, необхідністю під час переміщення та на новому місці звертатися до нових практик для вирішення актуальних потреб» [1, с. 144]. Дослідники послідовні в своєму прагненні довести саме групову природу біженців: «До консолідуючого фактору, що згуртував опитаних в соціальну групу, ми відносимо майже однакові психічні реакції на події, що пов'язані з початком воєнної агресії РФ, схожі рейтинги соціальних практик щодо вирішення проблем з евакуацією, аналогічні пріоритети причин відкладання переїзду незалежно від регіону проживання, віку, освіти й матеріального становища респондентів» [1, с. 155].

Подібне розкриття центрального поняття дискурсу варто піддати сумніву. При такому слововжитку поняття «група» втрачає свій науковий характер, перетворюючись на позначення будь-якої сукупності людей, і подібна трансформація наукового поняття заслуговує на окреме обговорення. На жаль, в соціології категорія групи перетворилася на самоочевидне поняття, хоча воно потребує серйозної теоретичної розробки. В даному випадку варто послатися на досить давні, але актуальні роботи Еріка Берна [16; 17], які, зрозуміло, несуть психологічний відбиток, але цілком слушні в соціологічній оптиці. Сам принцип, згідно з яким групою є утворення, яке має зовнішній кордон і хоча б один внутрішній кордон, варто в соціології хоча б обговорити. У біженців немає цих ознак, і якщо користуватися термінологією Еріка Берна, то до них можна застосувати поняття «агрегація». Але і в цьому сенсі потрібна додаткова робота, адже біженці – агрегація потокова, нестійка. Інший аргумент був добре розроблений М. Вебером, який показав, що однакові дії необов'язково є соціальними [4, с. 104-156], а отже, тимчасові однакові дії великої маси людей не перетворюють їх на групу.

Поняття «група» пов'язане з поняттям соціальної структури, яке є одним з основоположних у соціології, але надзвичайно слабо теоретично розроблених. Між тим очевидно, що соціальна структура передбачає інституційно усталений ієрархічний територіальний порядок взаємодії соціальних груп, і що цей порядок є суперечливим. Один із аспектів цієї реальності зафіксував В. Бурлачук: «Прагнення приписати індивіда до конкретного місця пов'язане із просторовим характером влади» [3, с. 74], а отже, коли великі маси людей залишають свої просторові місця в певному суспільстві, то вони частіше за все втрачають і соціальні позиції. Перетворення емігрантів на іммігрантів в іншому суспільстві – це переміщення в іншу соціальну просторовість, і самі біженці це відчують, коли говорять, що їм доводиться починати з нуля: спочатку вони потрапляють в лише частково прозорі для приймаючого суспільства місця – табори біженців та інші. У випадку інтеграції їм доводиться входити в нові групи і нові порядки нерівностей, куди входять індивідуально, а не групою. Можливі і інші випадки, коли мігранти утворюють гетто, мафіозні структури та ін.

В соціологічному співтоваристві України немає розмежування між мігрантами і біженцями, а тим більше протиставлення цих понять, і, ймовірно, західноєвропейський дискурс з цього приводу на нашу соціологію не вплинув [2]. Але міграційні дослідження в нашій країні дуже перспективно поєднуються з демографічними проблемами: Т. Бондар і О. Ганюков цілком слушно відмічають, що ще до російської агресії «масштабна міграція відбувалася на фоні катастрофічного падіння народжуваності», а після 24 лютого 2022 р. «Україна стикнулася з надзвичайною демографічною кризою, яка щонайменше істотно перешкоджатиме післявоєнному відновленню країни» [2, с. 34]. Цей висновок посилюється аналізом руху української робочої сили на польському ринку праці: «Новітня хвиля міграції може бути визнана найбільш освіченою й такою, що має адаптаційні можливості й потужний потенціал для залучення не тільки в польський ринок кваліфікованої праці, а й у польське суспільство загалом» [9, с. 145]. Тому цілком слушним є постановка питання щодо балансу втрат і прибутків у відносинах України і Польщі, і цей баланс складатиметься не на користь нашої країни: Польща збагатилася людським капіталом, навіть у грошовому вимірі вона мала від українських біженців прибуток [6, с. 66].

Соціологічна спільнота України звертається до проблеми біженців *ad hoc*, але оскільки ця проблема тепер буде довготривалою, то потрібні постійні дослідження в цій царині з накопиченням досягнень. Варто, щоб ця царина підживлювалася усім соціологічним материком, і вже зараз в Україні в період війни ведуться роботи, які не орієнтовані спеціально на дослідження біженців, але можуть їх розвинути. Скажімо, в роботах про біженців часто мова йде про посттравматичний синдром, але українські соціологи зафіксували більш глибоку небезпеку воєнного часу: «Населення переживає подовжений травматичний стрес (ПТС), коли травма є одночасно поточною та реалістично передбачуваною в майбутньому, а не локалізованою в минулому» [13, с. 24]. Такий стрес «характеризують труднощі комунікації із соціальною реальністю, яка виглядає принципово несправедливою. Це справді може спричинити у людини стан пасивності і відчуття безсилля або агресивності» [13, с. 26]. Соціологи фіксували у 53% опитаних стан, коли вони не могли повірити у реальність подій [1, с. 149]. Постійна напруга заважає життю сім'ї, соціалізації дітей в ній [12]. Постійний стрес виштовхує в ряди біженців. Але в новому суспільстві знайти нову ідентичність дуже складно: «Інший, з яким відчувається ідентифікація, внаслідок її відчуженої форми, завжди має можливість перетворитися на ворога» [3, с. 69].

Українська соціологія за своїм методологічним розвитком перебуває на цілком світовому рівні, але їй не вистачає включеності до актуальних дискусій у світовій соціології. Мабуть, це відчуття штовхає деяких вчених збагатити вітчизняну науку набутками зарубіжних дослідників, хоча іноді таке прагнення виливається у повторення досить старих банальностей. Скажімо, В. Гнатюк пропонує прийняти до відома, що «мігрантські історії» можна збирати «трьома варіаціями»: звичайні анкети (*conventional questionnaires*), календарні історії життя (*life history calendar*) і графіки історії міграції (*migration history chart*) [5, с. 129]. Прочитавши про «звичайні анкети», соціолог повинен принаймні посміхнутися: адже існує декілька типів «звичайних анкет», та й взагалі анкета – інструмент, а не «форма збору історій». Але автор статті надає своїй роботі великого значення. По-перше, він вважає, що застосовуючи його рекомендації, можна зібрати тисячі свідчень для майбутнього трибуналу [5, с. 126-127]. Більше того, по-друге, «це має позитивно і конструктивно позначитися на відображенні дослідницького потенціалу української науки та об'єктивації історичної правди у житті мігрантів на весь світ у протистоянні з російською агресією» [5, с. 126]. Такі спроби «сирої» адаптації випадкових західних текстів до українського мігрантського дискурсу навряд чи будуть сприяти його розвитку, набагато більше потрібніший органічний розвиток з рівноправним включенням у глобальні дискусії.

Висновки. Таким чином, соціологічна мова опису і аналізу біженців в сучасній світовій соціології знаходиться в процесі становлення і постійних змін, і ця мова залежна від більш широкого дискурсу біженства, в якому нерозривно пов'язані мовні і практичні аспекти. Найбільший вплив на світовий соціологічний дискурс біженства мали європейська міграційна криза 2015-2016 рр. і хвиля українських біженців у країни Європи з початком російської агресії проти України.

Мова опису біженців переважно пов'язана з позитивістської методологією отримання первинної соціологічної інформації, в якій виявляється кількісна динаміка біженців у світі і в окремих країнах, їхні демографічні і соціальні характеристики, з'ясовуються їхні думки про причини втечі, про самопочуття на новому місці, про плани. Що стосується аналізу біженства, то він здійснюється з використанням мов різних теоретичних шкіл. Кожна з них здатна відзначити один з аспектів явища. Наприклад, «теорія світових систем стверджує, що втручання центральних країн на периферії породжує міграцію в протилежному напрямку» [31, р. 394]. Виходячи з цих же засновків, можна додати, що обсяг міграції є зворотно пропорційним довірі до державних структур країн виходу. Відштовхуючись від теорії дискурсу в широкому сенсі і використовуючи для аналізу публікацій ЗМІ теорію фреймінгу (*Framing theory*), ми помічаємо своєрідний прояв парадоксу Лап'єра: абстрактний опис потоку біженців веде до їх дегуманізації і розповсюдженню етнічних стереотипів у ставленні до них, а опис, зорієнтований на долі окремих людей, гуманізує дискурс, формує співчуття до біженців загалом.

Але в цілому соціологічна мова біженства досить герметична. На неї, скоріше, впливає поточна політика і ідеологічні конструкції, які розповсюджуються через ЗМІ. Вона відокремлена від загального материка соціологічної мови. Так, здається очевидним, що біженство змінює соціальні структури як в країнах виходу, так і в приймаючих країнах. Це прямо і безпосередньо зачіпає соціальний статус самих біженців. Для біженців з Близького Сходу міграція до ЄС в багатьох випадках є висхідною соціальною мобільністю. Тому молоді чоловіки, які не мали перспектив у себе вдома, готові були страждати і боротися за те, щоб потрапити до Європи, яка була для них зримою утопією, і їх надихала відповідальність перед своїми родичами, які лишалися вдома. У випадку успіху молодих мігрантів поліпшилося б також становище їх рідних, їх надихало прагнення «Ми повинні отримати шанс!» Інша справа – воєнні біженці з України: представники середнього класу в більшості втрачали свій соціальний статус за кордоном.

Проблема перетворення емігранта на іммігранта перспективна для розвитку теорії соціальної структури, яка знаходиться у стані стагнації вже з півстоліття. З цієї перспективи видно, що соціальна структура розгортається в фізичному просторі, освоєному тим чи іншим суспільством, і цей фізичний простір є частиною матеріального суспільного тіла. Біженець, залишаючи свої місце в фізичному просторі, втрачає свою позицію і в соціальній структурі і потрапляє в інше соціальне тіло з іншою соціальною структурою, займаючи місце «Іншого», «Чужого», а тому мусить набутися іншої ідентичності, щоб адаптуватися, а тим більше інтегруватися.

Трагедія України може дозволити її соціологічному співтовариству сказати принципово нове слово про біженців в світовій соціології. Але для цього потрібно включитися в загальносвітову дискусію з цієї проблематики, не втрачаючи власної оригінальності.

Список використаної літератури:

1. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко М., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Грані*. 2022. Том 25. №. 6. С. 143-156. DOI: 10.15421/172282
2. Бондар Т. В., Ганюков О. А. Зовнішня міграція українців до та після повномасштабної агресії (порівняльний аналіз). *Український соціум*. 2023. №. 1 (84). С. 32-53. <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.032>
3. Бурлачук В. Конструювання ідентичності та механізм агресивності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. №. 2. С. 65-82. DOI <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.065>
4. Вебер М. Про деякі категорії розуміючої соціології. *Соціологія. Загальносоціологічні аналізи. Політика*. Київ: Основи, 1998. С. 104-156.
5. Гнатюк В. «Історія мігранта»: форми збору даних та способи їх представлення у наукових публікаціях. *Політичні дослідження*. 2023. №. 1 (5). С. 123-143. DOI: <http://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-7>
6. Калагін Ю., Шанідзе О. Гендерний аналіз соціальних практик українських біженців 2022 року. *Грані*. 2023. Том 26. №. 3. С. 62-68. DOI: <https://doi.org/10.15421/172349>
7. Костенко Н. Ідентичності у «posthuman» стані: локальність війни та глобальний світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. №. 4. С. 5-21. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001449696>
8. Кучера І. В. Біженський рух у Східній Галичині в 1914-1916 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія*. 2004. Вип. 10. С. 42-51.
9. Луконін В. Українські мігранти на польському ринку праці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. №. 3. С. 140-151. DOI <https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.140>
10. Роз'яснення щодо тимчасового захисту та отримання статусу біженця (2022). Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/rozyasnennya-shehodo-timchasovogo-zahistu-ta-otrimannya-statusu-bizhencya
11. Рущенко І. П. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). *Український соціум*. 2022. №2 (81). С. 155-168. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>
12. Слюсар, Л. Українська сім'я в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2023. №. 2 (52). С. 3-20. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>
13. Степаненко В., Злобіна О., Головаха Є., Дембіцький С., Найдюнова Л. Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. №. 4. С. 22-39. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022>
14. Черниш Н. Й. Особливості розвитку української соціології в умовах російсько-української війни. *Український соціум*. 2022. №4. С. 9-27. <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009>
15. Abel S. & Sander N. Quantifying global international migration flows. *Science*, 2014. Vol 343, Issue 6178. Pp. 1520-1522. DOI: <http://dx.doi.org/10.1126/science.1248676>
16. Berne E. The structure and dynamics of organizations and groups. New York: Grove Press, 1975. 379 p.
17. Berne E. Principles of group treatment. New York: Grove Press, 1977. 338 p.
18. Buzarov A. Tendencies of adaptation and integration of immigrants from Ukraine in the European Union after the aggression of the Russian Federation against Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9. N. 2. Pp. 73-90. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-2-73-90>
19. Car V., Čančar E., Bovan K. The 2015 and 2016 migration crisis in Europe: how Croatian daily newspapers represented and portrayed refugees and migrants. *Teorja in praksa*. 2019. Let. 56. N. 2. Pp. 681-699.
20. Chomsky N. Toward a new cold war. N.Y.: The new press, 2003. 541 p.
21. Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees (2010). The UN Refugee Agency. URL: <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>

22. Długosz P. Trauma wojenna ukraińskich uchodźców przebywających w Polsce. *Studia Polityczne*, 2022. Tom 50, nr 4. Ss. 15-44. DOI: <https://doi.org/10.35757/STP.2022.50.4.05>
23. Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D. Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość. Lublin: Wydawnictwo Academicon, 2022. <https://doi.org/10.52097/acapress.9788362475971>
24. Długosz P. War trauma and strategies for coping with stress among Ukrainian refugees staying in Poland. *Journal of Migration and Health*, 2023. N. 8. (Available online 7 July 2023) <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2023.100196>
25. Długosz P., Izdebska-Długosz D. Uchodźczynie wojenne z Ukrainy: dwa lata od inwazji. Kraków, 2024. (рукопис, готується до друку).
26. Dockery T., & Bedeian A. (1989). Attitudes versus actions: Lapiere's (1934) classic study revisited. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 1989. N.17(1). Pp. 9-16.
27. Eckhardt W. Civilian Deaths in Wartime. *Bulletin of Peace Proposals*, 1989, 20 No. 1. Pp. 89-98.
28. El-Nawawy M. & Elmasry M. H. Worthy and Unworthy Refugees: Framing the Ukrainian and Syrian Refugee Crises in Elite American Newspapers. *Journalism Practice*. 2024 (24 Jan 2024) DOI: <https://doi.org/10.1080/17512786.2024.2308527>
29. Fairclough N. Critical discourse analysis: critical study of language. London and New York: Longman, 1995. 265 p.
30. Foucault M. The order of Discourse, Inaugural Lecture at the College de France, given 2 December 1970. In: Young, R. (ed.). *Untying the text: A Post-Structuralist Reader*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981. Pp. 51-78.
31. Fitzgerald D. S. & Arar R. The Sociology of Refugee Migration. *Annual Review of Sociology*. 2018. Vol. 44. Pp. 387-406.
32. Gładysz M, & Sychov V. (2020). The Influence of the Migration Crisis of 2015 on the EU Migration Policy. *Studia Europejskie. Studies in European Affairs*. 2020.N. 3. Pp. 9-23. DOI: <https://doi.org/10.33067/SE.3.2020.1>
33. Jørgensen M. & Phillips L. Discourse Analysis as Theory and Method. London-Thousand Oaks New Delhi: Sage Publications, 2002. 229 p.
34. Kermani N. Upheaval. The Refugee Trek through Europe. With photography by moises Saman/ Translated by Tony Crawford. Cambridge: Polity Press, 2017. 91 p.
35. Khorram-Manesh A., Burkle F. M, Goniewicz K., and Robinson Y. Estimating the Number of Civilian Casualties in Modern Armed Conflicts. A Systematic Review. *Front Public Health*. 2021.Oct. 28:9:765261. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.765261>
36. Kononov I. F. Ukrainian refugees of the period of the Russian-Ukrainian war in NATO countries: the geopolitical context of the military migration crisis. *Canadian Foreign Policy Journal*. 2024. Volume 30. Issue 1: Special Issue: The Reverberating Effects of Russia's Invasion of Ukraine. Pp 11-29. DOI: <https://doi.org/10.1080/11926422.2023.2250021>
37. Maciejewska-Mieszkowska K. Stosunek Polaków do uchodźców w kontekście wojny w Ukrainie. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2022. N.4. Ss.137-153.
38. McNeill W. H. The pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000. The University of Chicago Press, 1982. 405 p.
39. Mogelson L. Underworld. The unrelenting horrors faced by infantrymen on the Zero Line. *The New Yorker*. 2023. May 29. Pp. 28-41.
40. Moise A. D., Dennison J., & Kriesi H. European attitudes to refugees after the Russian invasion of Ukraine, *West European Politics*. 2024. Vol.47, N. 2. Pp. 356-381. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402382.2023.2229688>
41. Pinedo-Caro L. Syrian refugees in the Turkish labor market: a social-economic analysis. *Sosyoekonomi Journal*. 2020. Issue 28 (46). Pp. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.04.03>
42. Rancière Jacques. Dissensus. On Politics and Aesthetics. Translator Steven Corcoran. L.; Bloomsbury Publishing, 2010. 240 p.
43. Riga L., Langer J., Dakessian A. Theorizing refugeeedom: becoming young political subjects in Beirut. *Theory and Society*. 2020. N. 49. Pp. 709-744. <https://doi.org/10.1007/s1186-020-09393-2>
44. Šantić D., Spasovski M. Contemporary world migration – towards new terminology, patterns and policies. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*. 2016. N. 96(2). Pp. 5-17. DOI: <https://doi.org/10.2298/GSGD1602001S>
45. Sosnowski S., Janusz M., Klencka K., Mandes S., Sprycha N., Wardak K. "Matka-ukrainka" – o warunkach pomocy i oczekiwaniach wobec uchodźczyń i uchodźców z Ukrainy po 24 lutego 2022 r. Studium przypadku forów pomocowych na Facebooku. *Kultura I Społeczeństwo*. 2023. Nr. 3. Ss. 141-161. DOI: <https://doi.org/10.35757/KIS.2023.67.3.6>
46. Vollset S.E., Goren E., Chun-Wei Yuan, Cao J., Smith A. E., Hsiao T., Bisignano C., Azhar G. S., Castro E., Chalek J., Dolgert A. J., Frank T., Fukutaki K., Hay S. I., Lozano R., Mokdad A. H., Nandakumar V., Maxwell P., Pletcher M., Robalik T., Steuben K. M., Han Yong Wunrow, Zlavog B. S., Murray Ch. J. L. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study. *Lancet*. 2020. N. 396. Pp. 1285-1306. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)
47. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies by World Bank, 2023. URL: <https://www.icsf.net/resources/world-development-report-2023-migrants-refugees-and-societies-by-world-bank-2023/>
48. World Population Review. Refugees by country (2024) URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/refugees-by-country>
49. Zawadzka-Palucktau N. Ukrainian refugees in Polish press. *Discourse & Communication*. 2023. Volume 17, Issue 1. Pp. 96-111. <https://doi.org/10.1177/17504813221111636>
50. 5 Most Refugee-Hosting Countries in the World. (2024) Insider Monkey, March 11, 2024. <https://www.insidermonkey.com/blog/5-most-refugee-hosting-countries-in-the-world-1269654/>

Отримано 13.02.2024

Прийнято до друку 12.03.2024

REFUGEES FROM WAR: LANGUAGES OF DESCRIPTIONS AND SCIENTIFIC ANALYSIS

Kononov Illia F. – visiting professor at Carleton University, Ottawa, Canada, 1125 Colonel By Dr, Ottawa, ON K1S 5B6; professor of the Department of Philosophy and Sociology of Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, Kovalya St., 3, Ukraine, e-mail: kononov_if@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9253-6261>

The article analyzes the evolution of the languages of description and scientific analysis of the phenomenon of war refugees in Ukrainian, Polish and English-language scientific literature. The author focused on the analysis of the discourse in the works of Michel Foucault and Norman Fairclough. Discursive practices are part of the socio-political process itself and change in its development. Discursive practices are part of the socio-political process itself and change in its development. The language of the mass media when reflecting the movement of war refugees shows great dependence on political discourse. A peculiar expression of Lapierre's paradox was found in the language of the mass media. If the phenomenon is described abstractly, then the dehumanization of its participants is observed. They are seen as a faceless mass, passive and threatening at the same time. If the journalists' optics are reoriented to the personalization of the participants in the process, then individuals with different destinies and different aspirations stand out from the crowd. The perception of Ukrainian refugees in Europe was largely prepared by the order of discourse about Middle Eastern refugees, in particular Syrian war refugees. Thanks to the rethinking of the European refugee crisis in 2015-2016, Ukrainian refugees were received more friendly. European mass media avoided abstract dehumanization. In Poland, Piotr Dlugosz's research with colleagues and the wide dissemination of their results through publications played a major role in shaping a humane approach to Ukrainian refugees. The analysis of the evolution of Poles' attitude towards Ukrainian refugees demonstrates the collapse of the initial consensus and the formation of a conflictual order of discourse. Ukrainian refugee researchers mainly use positivist language, which is oriented towards the reflection of mass processes. Currently, the Ukrainian scientific community lacks integration into the world scientific community that studies the problem of refugees, and its dependence on ideological discourse is fixed. Turning to world experience demonstrates attention to positivist methodology. It should be supplemented with quality methods that open up opportunities to hear the voices of the refugees themselves. It would be useful to pay attention to the experience of studying the daily life of Syrian refugees in Arab countries. In general, it can be stated that scientific language depends on methodological guidelines. Positivist methods are associated with a language that is suitable for describing mass processes. Qualitative methodology allows you to see a person in historical circumstances.

Keywords: sociology of knowledge, war refugees, language of description, language of analysis, discourse, order of discourse, mass media, Ukraine, Syria, Poland.

References:

1. Biriukova, M., Rushchenko, I., Liashenko, N., & Grigorieva, S. (2022) Refugees and Internally Displaced Persons of the Russian-Ukrainian War: Social Characteristics and Practices. *Grani*, 25(6), 143-156. <https://doi.org/10.15421/172282> [in Ukrainian]
2. Bondar, T. V., Haniukov, O. A. (2023) 'External migration of Ukrainians before and after full-scale aggression (comparative analysis)' *Ukr. Socium*. 1(84)6 pp. 32-53. <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.032> [in Ukrainian]
3. Burlachuk, V. F. (2023) 'Identity construction and mechanisms of aggression' *Sociology: theory, methods, marketing*. 2, pp. 65-82 <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.065> [in Ukrainian]
4. Weber, M. (1998) On some categories of understanding sociology. In the book: Weber M. *Sociology. General sociological analyses*. Politics. Kyiv: Osnovy, 1998, pp. 104-156. [in Ukrainian]
5. Hnatiuk, V. (2023) "History of migrant": forms of data collection and ways of presenting them in scientific publications' *Political Studies*. 5(1), pp.123-142 DOI: <http://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-7> [in Ukrainian]
6. Kalagin, Y., Shanidze, O. (2023) 'Gender Analysis of Social Practices of Ukrainian Refugees in 2022' *Grani*. 26(3), pp. 62-68. DOI: <https://doi.org/10.15421/172349> [in Ukrainian]
7. Kostenko, N. (2023) 'Identities in the "posthuman" state: the locality of war and the global world' *Sociology: theory, methods, marketing* 4, pp. 5-21. Available at: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001449696> [in Ukrainian]
8. Kuchera, I. V. (2004) 'The refugee movement in Eastern Galicia in 1914-1916' *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Ser. History*. 10, pp. 42-51 [in Ukrainian]
9. Lukonin, V. (2023) 'Ukrainian migrants on the Polish labor market' *Sociology: theory, methods, marketing*. 3, pp. 140-151. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.140> [in Ukrainian]
10. Clarifications on temporary protection and obtaining refugee status (2022). *Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights*. https://ombudsman.gov.ua/news_details/rozyasnennya-shchodo-timchasovogo-zahistu-ta-otrimannya-statusu-bizhencya [in Ukrainian].
11. Rushchenko, I. P. (2022) 'The great exodus of the Ukrainian people (the phenomenon of displaced persons in 2022)' *Ukr. socium*, 2 (81), pp. 155-168. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155> [in Ukrainian]
12. Slyusar, L. (2023) The Ukrainian Family in the Conditions of War. *Demography and Social Economy*. 2 (52), pp. 3-20 DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003> [in Ukrainian]
13. Stepanenko, V., Zlobina, O., Golovakha, Ye., Dembitskyi, S., Naidionova, L. (2023) War-induced stress and resources of socio-psychological resilience: A review of theoretical conceptualizations. *Sociology: theory, methods, marketing*. 4, pp. 22-39 DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022> [in Ukrainian].
14. Chernysh, N. Yo. (2022) 'Development specifics of Ukrainian sociology under the Russian-Ukrainian war' *Ukr. Socium*. 4(83), pp. 9-27. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.009> [in Ukrainian].
15. Abel, S. & Sander, N. (2014) Quantifying global international migration flows. *Science*, 343(6178), pp. 1520-1522. DOI: <http://dx.doi.org/10.1126/science.1248676>
16. Berne, E. (1975) *The structure and dynamics of organizations and groups*. New York: Grove Press, 1975.
17. Berne, E. (1977) *Principles of group treatment*. New York: Grove Press.

18. Buzarov, A. (2023) 'Tendencies of adaptation and integration of immigrants from Ukraine in the European Union after the aggression of the Russian Federation against Ukraine' *Baltic Journal of Economic Studies*. 9(2), pp. 73-90. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-2-73-90>
19. Car, V., Čančar, E., Bovan, K. (2019) 'The 2015 and 2016 migration crisis in Europe: how Croatian daily newspapers represented and portrayed refugees and migrants' *Teorja in praksa* 56(2), pp. 681-699.
20. Chomsky, N. (2003) *Toward a new cold war*. N.Y.: The new press.
21. Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees (2010) The UN Refugee Agency. Available at: <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugee>
22. Długosz, P. (2022) 'War trauma of Ukrainian refugees staying in Poland' *Studia Polityczne*, 50(4), pp. 15-44. DOI: <https://doi.org/10.35757/STP.2022.50.4.05> [in Polish]
23. Długosz, P., Kryvachuk, L., Izdebska-Długosz, D. (2022) *War refugees from Ukraine - life in Poland and plans for the future*. Lublin, <https://doi.org/10.52097/acapress.9788362475971> [in Polish].
24. Długosz, P. (2023) War trauma and strategies for coping with stress among Ukrainian refugees staying in Poland. *Journal of Migration and Health*. 8 (Available online 7 July 2023) <https://doi.org/10.1016/j.jmh.2023.100196>
25. Długosz, P., Izdebska-Długosz, D. (2024) *Women War Refugees from Ukraine: Two Years Since the Invasion*. Kraków, (manuscript, preparing for publication)
26. Dockery, T., & Bedeian, A. (1989) 'Attitudes versus actions: Lapierre's (1934) classic study revisited' *Social Behavior and Personality: An international journal*. 17(1), pp. 9-16.
27. Eckhardt, W. (1989) 'Civilian Deaths in Wartime' *Bulletin of Peace Proposals*. 20(1), pp. 89-98.
28. El-Nawawy, M. & Elmasry, M. H. (2024) Worthy and Unworthy Refugees: Framing the Ukrainian and Syrian Refugee Crises in Elite American Newspapers. *Journalism Practice*. (24 Jan 2024) DOI: <https://doi.org/10.1080/17512786.2024.2308527>
29. Fairclough, N. (1995) *Critical discourse analysis: critical study of language*. London and New York: Longman.
30. Foucault, M. (1981) The order of Discourse, Inaugural Lecture at the College de France, given 2 December 1970. In: Young, R. (ed.). *Untying the text: A Post-Structuralist Reader*. Boston: Routledge & Kegan Paul, pp. 51-78.
31. Fitzgerald, D. S. & Arar, R. (2018) 'The Sociology of Refugee Migration' *Annual Review of Sociology*. 44, pp. 387-406.
32. Gładysz, M., & Sycho, V. (2020) 'The Influence of the Migration Crisis of 2015 on the EU Migration Policy' *Studia Europejskie. Studies in European Affairs*. 3. pp. 9-23. DOI: <https://doi.org/10.33067/SE.3.2020.1>
33. Jørgensen, M. & Phillips, L. (2022) *Discourse Analysis as Theory and Method*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications.
34. Kermani, N. (2017) *Upheaval. The Refugee Trek through Europe*. With photography by moises Saman. Translated by Tony Crawford. Cambridge: Polity Press.
35. Khorram-Manesh, A., Burkle, F. M., Goniewicz, K., and Robinson, Y. (2021) Estimating the Number of Civilian Casualties in Modern Armed Conflicts. A Systematic Review. *Front Public Health*. 2021. Oct. 28:9:765261. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.765261>
36. Kononov, I. F. (2024) 'Ukrainian refugees of the period of the Russian-Ukrainian war in NATO countries: the geopolitical context of the military migration crisis. Canadian Foreign Policy Journal' 30(1) Special Issue: *The Reverberating Effects of Russia's Invasion of Ukraine*, pp 11-29. DOI: <https://doi.org/10.1080/11926422.2023.2250021>
37. Maciejewska-Mieszkowska, K. (2022) 'The attitude of Poles towards refugees in the context of the war in Ukraine'. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 4. pp. 137-153 [in Polish]
38. McNeill, W. H. (1982) *The pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. The University of Chicago Press.
39. Mogelson, L. (2023) Underworld. The unrelenting horrors faced by infantrymen on the Zero Line. *The New Yorker*. 2023, May 29, pp. 28-41.
40. Moise, A. D., Dennison, J., & Kriesi, H. (2024) 'European attitudes to refugees after the Russian invasion of Ukraine' *West European Politics* 47(2), pp. 356-381. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402382.2023.2229688>
41. Pinedo-Caró L. (2020) 'Syrian refugees in the Turkish labor market: a social-economic analysis' *Sosyoekonomi Journal*. 28(46), pp. 51-74. DOI: <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.04.03>
42. Rancière Jacques (2010) *Dissensus. On Politics and Aesthetics*. Translator Steven Corcoran. L.; Bloomsbury Publishing.
43. Riga, L., Langer, J., Dakessian, A. (2020) 'Theorizing refugeeedom: becoming young political subjects in Beirut' *Theory and Society*. 49, pp. 709-744. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09393-2>
44. Šantić, D., Spasovski, M. (2016) 'Contemporary world migration – towards new terminology, patterns and policies' *Bulletin of the Serbian Geographical Society*. 96(2), pp. 5-17. DOI: <https://doi.org/10.2298/GSGD1602001S>
45. Sosnowski, S., Janusz, M., Klencka, K., Mandes, S., Sprycha, N., Wardak, K. (2023) "'Mother-Ukrainian" - about the conditions of assistance and expectations towards refugees from Ukraine after February 24, 2022. A case study of aid forums on Facebook'. *Kultura i Społeczeństwo*. 3, pp. 141-161. DOI: <https://doi.org/10.35757/KIS.2023.67.3.6>
46. Vollset, S. E., Goren, E., Chun-Wei Yuan, Cao J., Smith, A. E., Hsiao, T., Bisignano, C., Azhar, G. S., Castro, E., Chalek, J., Dolgert, A. J., Frank, T., Fukutaki, K., Hay, S. I., Lozano, R., Mokdad, A. H., Nandakumar, V., Maxwell, P., Pletcher, M., Robalik, T., Steuben, K. M., Han Yong Wunrow, Zlavog, B. S., Murray, Ch. J. L. (2020) 'Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study' *Lancet*. 396, pp. 1285-1306. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)
47. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies by World Bank (2023) <https://www.icsf.net/resources/world-development-report-2023-migrants-refugees-and-societies-by-world-bank-2023>
48. World Population Review. Refugees by country (2024) <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/refugees-by-country>

49. Zawadzka-Paluckta, N. (2023) Ukrainian refugees in Polish press. *Discourse & Communication*. 17(1), pp. 96-111 DOI: <https://doi.org/10.1177/17504813221111636>
50. 5 Most Refugee-Hosting Countries in the World. (2024) Insider Monkey, March 11, 2024. <https://www.insidermonkey.com/blog/5-most-refugee-hosting-countries-in-the-world-1269654>

Отримано 13.02.2024

Прийнято до друку 14.03.2024
